

Πέτρος Παπακωνσταντίνου,
Επιστροφή στο μέλλον, Λιβάνης, 2010, σ. 239

Στο βιβλίο του αυτό ο Π. Παπακωνσταντίνου επιχειρεί μια συννεκτική μελέτη του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, όπως διαμορφώνεται μετά την κρίση του κεϋνσιανού μοντέλου απ' τη δεκαετία του 1970 ως σήμερα. Δεν απολυτοποιεί όμως το νεοφιλελευθερισμό ως «εκτροπή» απ' την «κανονικότητα» του καπιταλισμού, αλλά ως μορφή του καπιταλισμού που προκύπτει, κάτω από ορισμένες συνθήκες, από τη φύση του.

Αναλύει τα χαρακτηριστικά της σημερινής κρίσης του καπιταλισμού, τεκμηριώνει την οξύτητά της, τον διαρθρωτικό και όχι απλώς κυκλικό χαρακτήρα της, την πολλαπλότητα των εκπτώσεών της. Δεν μένει όμως στις διεισδυτικές θεωρητικές διαπιστώσεις του, αλλά εξετάζει και το πολιτικό πεδίο που διαμορφώνεται. Σαν μαθητεύομενος μάγος, ο παγκόσμιος καπιταλισμός και το κράτος του, ως συλλογικός καπιταλιστής, αδυνατούν να τιθασεύσουν τις δαιμονικές δυνάμεις που απελευθερώνει η κρίση, αποδεικνύοντας ότι γερνώντας ο καπιταλισμός γίνεται όλο και πιο αντιδραστικός και επικίνδυνος.

Σ' αυτήν όμως την ευνοϊκή, από αντικειμενική άποψη, συγκυρία διαπιστώνει ότι το εργατικό κίνημα και η πολιτική Αριστερά αδυνατούν—ας ελπίσουμε προσωρινά—να επωφεληθούν και να διεκδικήσουν την ηγεμονία στο πλαίσιο ενός

ευρύτερου συνασπισμού, που θα αποτελέσει τη γέφυρα προς τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Το βιβλίο του Π. Παπακωνσταντίνου, χωρίς να δίνει ολοκληρωμένες και τελεσίδικες απαντήσεις, όπως με σεμνότητα παραδέχεται ο ίδιος ο συγγραφέας, είναι πολύ χρήσιμο για την κατανόηση του συγκεκριμένου χαρακτήρα της κρίσης αλλά και της ανατρεπτικής παρέμβασης της Αριστεράς. Η μελέτη στηρίζεται στην κριτική ανάγνωση των βασικών θεωριών του Μαρξ για τις αναπόφευκτες κρίσεις του καπιταλισμού και τα ιστορικά όριά του, όχι από δογματισμό ή απότιση φόρου τιμής αλλά επειδή οι αναλύσεις του Μαρξ, όπως παραδέχονται σήμερα και ακραιφνείς αντίπαλοί του, είναι η πιο ολοκληρωμένη και οξυδεχής ανάλυση όχι μόνο του καπιταλισμού της εποχής του αλλά του καπιταλισμού γενικότερα, άρα και προηγμένου καπιταλισμού της εποχής μας.

Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι είναι διαρκής η σύγκρουση του καπιταλισμού με τα ιστορικά του όρια και ότι τροφοδοτείται από δύο εγγενείς στον καπιταλισμό μηχανισμούς κρίσεων. Ο πρώτος είναι η τάση μείωσης του ποσοστού κέρδους, που παρά τις προσπάθειες αντιρρόπησης του από τους καπιταλιστές και τους πολιτικούς εκπροσώπους τους, αποτελεί εγγενές και αναφαιρέτο στοιχείο (νόμο) του καπιταλισμού. Ο καπι-

ταλιστής, για να εντείνει την ανταγωνιστικότητα του απέναντι στους άλλους καπιταλιστές του κλάδου του, αυξάνει το σταθερό κεφάλαιό του (μηχανές, πρώτες ύλες, κτήρια) εις βάρος του μεταβλητού κεφαλαίου (μισθοί). Έτσι όμως και η υπεραξία, που μόνο από το μεταβλητό κεφάλαιο παράγεται, μειώνεται ως ποσοστό έναντι του σταθερού κεφαλαίου. Ο δεύτερος μηχανισμός παραγωγής κρίσεων, κατά το συγγραφέα, έχει σχέση με τη μείωση του ποσοστού κέρδους αλλά την υπερβαίνει.

Ο Μαρξ είχε αναγνωρίσει αυτό τον παράγοντα, αν και στην εποχή του ήταν ασθενική η παρουσία του. Συγκεκριμένα, όσο αναπτύσσεται η αυτοματοποίηση της παραγωγής μειώνεται στο ελάχιστο ο χρόνος εργασίας για την παραγωγή εμπορευμάτων, άρα ανατρέπεται και ο «ορθολογισμός» του καπιταλισμού, που στηρίζεται στο σφετερισμό του απλήρωτου χρόνου εργασίας από τον καπιταλιστή.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στην οικονομική κρίση της δεκαετίας 1968-1978 και στις κοινωνικές ταραχές που τη συνόδευαν. Η επανεμφάνιση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, ο πληθωρισμός και η ύφεση, η σχετική αύξηση των δαπανών του κοινωνικού κράτους συνηγορούσαν υπέρ της αποτυχίας του κείνσιανού μοντέλου και της αντεπίθεσης του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και των πολυεθνικών για την αναστύλωση της κερδοφορίας με την αναδιανομή σε βάρος των λαϊκών στρωμάτων. Έτσι, επιβάλλεται η ηγεμονία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στην κοινωνία αλλά και στις άλλες μερίδες του κε-

φαλαίου. Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του νεοφιλελευθερισμού επιβάλλουν: την αύξηση των κερδών του κεφαλαίου με την υπερεκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, την κατεδάφιση του κοινωνικού κράτους, την άρνηση του όποιου ρυθμιστικού ρόλου του κράτους, την αναζήτηση ενός Ελντοράντο των κερδών στην ασυδοσία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Ο φετιχισμός του τελευταίου (το χρήμα γεννάει χρήμα) κατόρθωσε για ένα διάστημα να παραγάγει υπερκέρδος με τη διασπορά κινδύνου, χωρίς όμως τελικά να αποφύγει την τιμωρία της οικονομικής πραγματικότητας που έκανε τη «φούσκα» να σκάσει, με αποτέλεσμα η κρίση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας να μεταδοθεί και στην παραγωγική σφαίρα, με τεράστιες καταστροφικές επιπτώσεις στην οικονομία και την κοινωνία. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η εγγενής κρίση του καπιταλισμού οξύνεται λόγω και της προϊούσας αυτοματοποίησης, που μειώνει δραστικά την εργασία άρα και την αποσπώμενη απ' αυτήν υπεραξία. Έτσι οι αυτοματοποιημένοι κλάδοι σχεδόν δεν παράγουν υπεραξία, αλλά την απορροφούν χάρη στο τεχνολογικό τους μονοπώλιο απ' τους μη ή μερικά αυτοματοποιημένους κλάδους. Έτσι, οι πιο προηγμένες παραγωγικές δυνάμεις του καπιταλισμού γίνονται εμπόδιο στην επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο, επιβάλλουν τον ασφυκτικό παρασιτισμό στην οικονομία, προωθούν τις πιο ωμές μορφές ευλύγισης εργασίας και απόλυτης υπεραξίας.

Αυτή η αχαλίνωτη κερδοσκοπία του νεοφιλελευθερισμού αποδεικνύει ότι τα

περί «πράσινης ανάπτυξης» προς όφελος δήθεν της κοινωνίας είναι φληναφήματα. Σκοπός της πράσινης ανάπτυξης είναι η αξιοποίηση του περιβάλλοντος για κερδοφορία χωρίς δεσμεύσεις. Η ολέθρια σχέση του αχαλίνωτου καπιταλισμού με το περιβάλλον είναι προφανής. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι οι καπιταλιστές δεν σέβονται ακόμη και τις συμφωνίες που συνομολογούν για την υποτιθέμενη προστασία του περιβάλλοντος. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι ισχυρές χώρες, που κυρίως ευθύνονται για τη ρύπανση του πλανήτη, ενώ υπερβαίνουν κατά πολύ τα επιτρεπτά όρια ρύπανσης αγοράζουν τα δικαιώματα ρύπανσης από χώρες που δεν υπερβαίνουν το όριο το οποίο τους αναλογεί.

Ο συγγραφέας ακόμη εξετάζει τον σύγχρονο καπιταλισμό και από την άποψη της αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων στο διεθνές επίπεδο. Το τεράστιο χρέος των ΗΠΑ και η μείωση της ανταγωνιστικότητάς τους σημαίνει το τέλος της μονοκρατορίας τους και ενισχύει τη θέση των αναδυόμενων οικονομιών της Κίνας, της Ινδίας, της Βραζιλίας. Εύστοχα παρατηρεί ότι «βροισκόμαστε ακόμη σε μια μεταβατική εποχή όπου το παλιό πεθαίνει, αλλά δεν έχει ακόμα πεθάνει, και το καινούργιο γεννιέται, αλλά δεν έχει ακόμα γεννηθεί».

Σ' αυτό το θολό τοπίο ο συγγραφέας διερευνά τη σχέση της Αριστεράς με την εργατική τάξη. Εξετάζοντας κριτικά τον παραδοσιακό διχασμό της εργατικής τάξης σε τάξη καθαυτή και σε τάξη δι' εαυτήν, διατυπώνει τη σκέψη ότι δεν είναι ορθή η θέση για τον απόλυτο και μετα-

φυσικό διαχωρισμό της εργατικής τάξης σε υποκείμενο και αντικείμενο, αφού η εργατική τάξη εξ αρχής βρίσκεται σε σχέση ενότητας και αντίθεσης με το κεφάλαιο. Γι' αυτό «διατρέχεται πάντα από τις αντίρροπες τάσεις της χειραφέτησης και της υποταγής». Βέβαια σημειώνει ότι η σχέση χειραφέτησης και υποταγής στη συνείδηση της εργατικής τάξης είναι ασύμμετρη: «Η ενότητα συμφερόντων του εργάτη με τον καπιταλιστή "του" είναι μερική και προσωρινή, ενώ η αντίθεσή του είναι καθολική και μόνιμη».

Αναπτύσσοντας ο συγγραφέας τον προβληματισμό του για το ρόλο της Αριστεράς, διατυπώνει το ερώτημα αν μπορεί να υπάρξει αριστερή πολιτική στην εποχή μας. Οι διαφορετικές απαντήσεις σ' αυτό το ερώτημα εξηγούν τις πολυάριθμες διασπάσεις που ταλανίζουν την Αριστερά. Θεωρεί πιο θεμελιακή τη διάσπαση μεταξύ ακτιβισμού (εργατικού, συνδικαλιστικού, πολιτικού) και θεωρητικισμού. Ο εργατικός ακτιβισμός αποθεώνει το «ταξικό ένστικτο» και την καθαρά εργατική πολιτική χωρίς «μικροαστικές προσμείξεις». Αντιθέτως, οι Μαρξ και Λένιν θεωρούσαν αναγκαίες τις συμμαχίες της εργατικής τάξης με άλλα εκμεταλλευόμενα στρώματα. ΟΙ συμμαχίες αυτές συνδέθηκαν και με την έννοια της ηγεμονίας της εργατικής τάξης. Τον πυρήνα της έννοιας της ηγεμονίας είχε διατυπώσει ο Μαρξ, υποστηρίζοντας ότι καμία τάξη δεν μπορεί να ηγηθεί μιας επανάστασης χωρίς να αναγνωριστεί «σαν ο καθολικός εκπρόσωπος της κοινωνίας».

Την έννοια της ηγεμονίας επεξεργά-

στηκε πιο συγκεκριμένα ο Λένιν, θεωρώντας ότι η αριστερή πολιτική δεν νοείται παρά ως μάχη για την κατάκτηση της εργατικής ηγεμονίας στα δημοκρατικά προβλήματα που δονούν μια κοινωνία μια ορισμένη περίοδο, στα οποία η αστική τάξη είναι ανίκανη να δώσει λύσεις, καθιστώντας έτσι δυνατή την ανάδειξη του προλεταριάτου σε ηγετική «εθνική» δύναμη, επικεφαλής ενός ευρύτερου κοινωνικού συνασπισμού.

Πώς όμως τίθεται το ζήτημα της ηγεμονίας του προλεταριάτου στις σημερινές συνθήκες; Στην εργατική συνείδηση δεν έχει ωριμάσει ακόμα η ιδέα του σοσιαλισμού. Γι' αυτό, λέει χαρακτηριστικά ο Π. Παπακωνσταντίνου, χρειάζεται ένας «ξενιστής», ένα ευρύτερο δηλαδή κίνημα στη βάση δημοκρατικών προβλημάτων, που θα μπορούσε να μεταφέρει «τον ασθενή ακόμη ιό του σοσιαλισμού» σε μαζική κλίμακα. Αυτό το ρόλο έπαιξε το δημοκρατικό κίνημα για τον κομμουνισμό της εποχής του Μαξ ή το αντιπολεμικό κίνημα για τον κομμουνισμό της εποχής του Λένιν.

Το ζήτημα λοιπόν της ηγεμονίας του προλεταριάτου στις σύγχρονες συνθήκες δεν τίθεται άμεσα με την έννοια της κατάργησης του καπιταλισμού αλλά με την έννοια της ηγεσίας του προλεταριά-

του και της Αριστεράς σε μια ευρύτερη συμμαχία για την αντιμετώπιση οξύτων προβλημάτων που δημιουργεί και οξύνει ο καπιταλισμός και η κρίση του σήμερα: φτώχεια, αργία, αυταρχισμός, πόλεμος, καταστροφή περιβάλλοντος. Τα προβλήματα αυτά που ταλανίζουν το λαό είναι ανίκανη να τα λύσει βέβαια η αστική τάξη: απεναντίας, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της, εντείνει την εκμεταλλευτική της δραστηριότητα και οξύνει τα προβλήματα αυτά.

Στο τελευταίο κεφάλαιο ο συγγραφέας διερευνά τους παράγοντες που οδήγησαν σε αποτυχία το εγχείρημα εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού, αλλά σε αδρές γραμμές και τις προοπτικές ενός νέου εγχειρήματος. Διαπιστώνει ότι στην εποχή μας έχουν δημιουργηθεί αφάνταστα «πιο προωθημένες υλικές προϋποθέσεις για μια νέα απόπειρα με κατεύθυνση τον κομμουνισμό ως κοινωνία των «ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών». Υποστηρίζει όμως ότι η αλλαγή της κοινωνίας δεν θα έρθει αυτόματα από τις ευνοϊκές αντικειμενικές συνθήκες και την κατάργηση του καπιταλισμού αλλά από τη σύλληψη ενός «νέου» κομμουνιστικού κινήματος που θα αντιστοιχεί στον «νέο» καπιταλισμό.

Δημήτρης Γρηγορόπουλος